

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

133:2 • 2013

För Gud och kung, släkt och vänner

Folkliga föreställningar om svenskhet under tidigt 1600-tal

JENS LERBOM *Högskolan i Halmstad*

I denna artikel undersöks folkliga föreställningar om svenskhet i 1600-talets dansk-svenska gränsområde. Analysen pekar på att det i början av 1600-talet, förutom en politisk och rättslig svenskhet, även fanns en föreställd kulturell svensk gemenskap som var väl etablerad på gräsrotsnivå. Denna breda svenska gemenskap var framför allt var knuten till ursprung, släktskap och vänskap.

I december 1624 framträdde en kvinna vid namn Elin inför Kinnevalds häradsrätt i Småland. Hon var änka efter knekten Sven Ram, som ett halvår tidigare slagits ihjäl på en bröllopsfest i Skatelöv socken. Elin begärde nu att rättvisa skulle skipas. Gärningsmannen, en knekt vid namn Nils Månsson, hade kommit objuden till bröllopet och efter ett gräl som övergått i fysiskt våld slogs Sven Ram ihjäl med en ljusstake.¹

Dråpet är ett av många liknande fall i 1600-talets småländska bondesamhälle och är ett tämligen typiskt fall av fredstida dödligt våld i tidigmodern tid. Det handlade om berusade män som i samband med någon form av social sammankomst upplevde sin ära kränkt och därför tog till kniv, bössa eller andra tillhyggen mot varandra.²

1. Kinnevalds häradsrätt 20/12 1624, Göta hovrätt, Advokatfiskalens arkiv (GHA), EVII-AAAD:7, Vadstena Landsarkiv (VaLa), fol. 44. Citat och namnformer i artikeln är normaliserade och moderniserade.

2. Rudolf Thunander, *Hovrätt i funktion: göta hovrätt och brottmålen 1635–1699* (Stockholm 1993) s. 145f.

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen double blind peer review.

Fil. dr Jens Lerbom, f. 1964, är lektor i historia vid högskolan i Halmstad. Han disputerade i Lund 2003 på en avhandling om Gotlands övergång från Danmark till Sverige och har därefter forskat kring migration, militärt våld och förnationella identiteter under tidigmodern tid. Bland hans nyare publiceringar kan nämnas "The spaces and boundaries of the realm: Sweden in the early modern popular mind", i Kimmo Katajala & Maria Lähteenmäki (red.), *Imagined, negotiated, remembered: constructing European borders and borderlands* (Wien 2012).

E-post: jens.lerbom@hh.se

Omständigheterna kring just detta fall rymmer dock ytterligare en intressant dimension. Upprinnelsen till konflikten var, berättade nämligen ett vittne, att när ”ölet fått överhanden”, hade Nils Månsson sjungit en visa som lydde:

Änkan red sig upp i land, Gud välsigne de svenske. Där fäste hon sig en ungan man. Skam få de danske.

Enligt vittnet hade Ram, ”eftersom han var dansk född”, blivit förolämpad av visan och sagt till sin baneman att ”om jag är dansk så är jag en karl, jag kunde och väl hava min föda i Danmark så väl som här”. Efter detta hade de lugnat ner sig men bråket hade blossat upp igen senare på kvällen efter att Ram hade gnisslat tänder, skrikit och ”svurit många eder [på] jutevis”.

Visans uppdelning i ett svenskt vi och ett danskt de – de förstnämnda värda Guds beskydd och de senare ärelösa – vittnesmålen om ett ”typiskt jutebeteende” och en man som upplevde sig förolämpad för att han var ”dansk” sätter fingret på en omdiskuterad fråga, nämligen den om förekomsten och betydelsen av nationella identiteter i det förmoderna samhället.

På elitnivå vet vi att föreställningar om Sverige och svenskar, oavsett hur man väljer att definiera dessa uttryck, kan spåras långt tillbaka i historien. Vi vet att den maktägande överheten och den boklärd eliten från medeltiden och framåt föreställde sig själva och sitt rike befolkade av svenskar, som de uppfattade som ett folk med särskilda seder, bruk och språk och med ett gemensamt historiskt och mytologiskt ursprung. Detta var också något som de i olika sammanhang kommunicerade till undersåtarna.³ Men vilken betydelse hade dessa föreställningar för de så kallat vanliga människorna i det tidigmoderna samhället? Här råder det ingen samstämmighet.

3. Se särskilt Patrik Hall, *Den svenskaste historien: nationalism i Sverige under sex sekler* (Stockholm 2000) s. 16–18, 21; Jonas Nordin, *Ett fattigt men fritt folk: nationell och politisk självbild i Sverige från sen stormaktstid till slutet av frihetstiden* (Eslöv 2000); Harald Gustafsson, *Gamla riken, nya stater: statsbildning, politisk kultur och identiteter under Kalmariunionens upplösningsskede 1512–1541* (Stockholm, 2000) s. 102–103; Anna Maria Forssberg, ”Nationalist arguments as instruments of war propaganda in Sweden 1655–1680”, i Linas Eriksonas & Leos Müller (red.), *Statehood before and beyond ethnicity: minor states in northern and eastern Europe 1600–2000* (Bryssel 2005); Joachim Östlund, *Lyckolandet: maktens legitimering i officiell retorik från stormaktstid till demokratins genombrott* (Lund 2007); Biörn Tjällén, *Church and nation: the discourse on authority in Ericus Olai's Chronica regni Gothorum (c. 1471)* (Stockholm 2007).

Folklig förmodern svenskhet – regnal eller etnisk?

Det saknas inte empiriska belägg för uttryck liknande det som Nils Månsson gav uttryck för på den ödesdigra bröllopsfesten i Skatelöv 1624. Vi vet att människor kategoriserade sig själva och andra i termer av till exempel danskar och svenskar långt före 1800-talet. Det finns exempel på nedsättande epitet kopplat till vad som kan synas anspela på nationell tillhörighet omtalade i det senmedeltida Stockholm, där en finsk köpman tilltalades för att ha jämfört svenskar med hundar.⁴ År 1621 försökte en bonde, inflyttad från Sverige men bofast i det då danska Halland, undvika att delta som nämndeman i en rättegång med motiveringen att han var "född i Sverige" och en "svensk bonde". På 1680-talet kunde en gotländsk bonde, missnöjd med det nyligen införda svenska måttet på ölkannor, i frustration utbrista att han var en "ärlig dansk" och kräva danskt mått på kannan.⁵ Ytterligare ett exempel är den från Sverige till Norge inflyttade kvinna, dömd för misshandel, som i en supplik till den danske kungen daterad 1753, motiverade sitt handlande med att hon förolämpats "bara för att hon var svensk".⁶

Frågan är alltså inte om vanliga människor i det tidigmoderna samhället använde uttryck som svensk eller dansk utan vad det betydde för dem. Här finns det, något förenklat, två tolkningar: den regnala och den etniska.

Den regnala tolkningen (eng.: *regnal*) utgår från ett begrepp myntat av Susan Reynolds, som i svensk forskning översatts med termer som patriotism eller riksidentitet. Det syftar på en politisk och rättslig gemenskap med kungen, riket och dess lagar. Reynolds förnekar visserligen inte att det fanns föreställningar som kan betecknas som etniska men menar att dessa var av underordnad betydelse.⁷ Den främsta företrädaren för det etniska perspektivet, å andra sidan, är Anthony D. Smith. Han menar att

4. Marko Lamberg, "Finnar, svenskar eller främlingar? Inblickar i den finska befolkningsdelens status i det svenska riket under senmedeltiden", *Historisk tidskrift* 120:4 (2000) s. 518. Se även liknande exempel från 1600- och 1700-talens Finland i Nils Erik Villstrand, *Riksdelen: stormakt och rikssprängning 1560–1812* (Helsingfors 2009) s. 108.

5. Anna Karlsson & Andreas Karlsson, *Bondeupproret i Halland 1622* (Varberg 2007) s. 75; Jens Lerbom, *Mellan två riken: integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500–1700* (Lund 2003) s. 13.

6. Anne Minken, "Tre manntall og en slåsskamp: etnisitet og nasjonsbetegnelser i tidlig nytid belyst ved hjelp av innvandringshistoriske kilder", i Harald Gustafsson & Hanne Sanders (red.), *Vid gränsen: integration och identiteter i det förnationella Norden* (Lund 2006) s. 277f.

7. Susan Reynolds, *Kingdoms and communities in western Europe 900–1300* (Oxford 1984) s. 330f.

vissa nationer har gamla historiska rötter och är grundade i kulturella gemenskaper som, förutom ett namn och en emotionell koppling till ett territorium, innefattar föreställningar om ett gemensamt förflutet och gemensamma ursprungsmyter, kultur och solidaritetskänslor.⁸

I svensk forskning är regnalisterna mer framträdande än de som förespråkar den etniska tolkningen. Monika Edgren definierar exempelvis innebörden i att vara svensk på 1600-talet som liktydigt med att vara bofast i riket, omfattas av den rätta lutherska tron och att vara kungen och riket trogen.⁹ Det etniska perspektivet har däremot inte varit lika framträdande i svensk forskning. Harald Gustafsson kan visserligen sägas representera en mellanväg men uttalar sig försiktigt om hur spridd den etno-territoriella identitet, som han visar fanns hos eliterna under 1500-talet, var bland allmogen. Han understryker att denna identitet i så fall var en bland flera samexisterande tankefigurer.¹⁰ Ett fåtal forskare menar att det fanns uppfattningar hos majoritetsbefolkningen som kan betecknas som etniska,¹¹ men framför allt har begreppet använts i undersökningar av minoritetsgrupper, som finner, samer och tyskar, bofasta inom det svenska riket samt i relation till Nordamerika utvandrade svenskar.¹²

8. Anthony D. Smith, *The ethnic origins of nations* (Oxford 1986) s. 22–26; *idem*, "History and national destiny: responses and clarifications", *Nations and nationalism* 10:1–2 (2004) s. 196–206.

9. Monika Edgren, *Från rike till nation: arbetskraftspolitik, befolkningspolitik och nationell gemenskapsformering i den politiska ekonomin i Sverige under 1700-talet* (Lund, 2001) s. 48, 50. Se även Lerborn (2003) s. 231; Stefan Persson, *Kungamakt och bonderätt: om danska kungar och bönder i riket och i Göinge härad ca 1525–1640* (Göteborg 2005) s. 222f.; Harald Gustafsson, "Att draga till Malmö och skaffa sig rätt: undersåtar, överhet och identitetsföreställningar i skånska supplikter 1661–1699", i Fredrik Nilsson, Hanne Sanders & Ylva Stubbergaard (red.), *Öresundsgränser: rörelser, möten och visioner i tid och rum* (Malmö 2007) s. 79f.; Andreas Olsson, "Inte bara undersåte utan också borgare: de skånska stadsinvånarnas identitetsbruk 1658–1685", i Nilsson, Sanders & Stubbergaard (red.) (2007) s. 53–77.

10. Gustafsson (2000) s. 330; (2007) s. 110f.

11. Göran Malmstedt, "Gud bevar oss för papister och turkar: omvärldsbilder och kollektiv identitet i svenska böndagsplakat under 1600-talet", i Magnus Berg & Veronica Trépagny (red.), *I andra länder: historiska perspektiv på svensk förmedling av det främmande: en antologi* (Lund 1999) s. 99; Minken (2006) s. 275–277.

12. Se särskilt Daniel Lindmark, *Ecclesia plantanda: Swedishness in colonial America* (Umeå 2005) s. 213f.; Gunlög Fur, *Colonialism in the margins: cultural encounters in New Sweden and Lapland* (Leiden 2006); Marko Lamberg, "Expressions on ethnic self concepts among low-status Finnish immigrants in early modern Swedish towns", i Stünje Prühlen, Lucie Kuhse & Jürgen Sarnowsky (red.), *Der blick auf sich und die anderen: selbst- und Fremdbild von Frauen und Männern in Mittelalter und früher Neuzeit* (Göttingen 2007) s. 128, 132f.; Justyna Wubs-Mrozewicz, "Interplay of identities: German settlers in late medieval Stockholm", *Scandinavian journal of history* 29:1 (2004) s. 53–67.

Både den regnala och den etniska tolkningen är, menar jag, behäftad med svagheter. Ett fåtal, ibland enstaka fall, inte sällan med koppling till någon form av konflikt, har fått ligga till grund för ganska långtgående generaliseringar utspridda i både tid och rum. Dessutom finns det en tendens, särskilt hos de som menar att folklig svenskhet är ett modernt fenomen, att, som Smith påpekat, argumentera utifrån tystnad, enligt devisen att det som inte sägs rakt ut inte heller finns.¹³ Det saknas fortfarande en i både tid och rum systematisk genomgång och analys av hur uttryck likt de som uttalades vid den ödesdigra bröllopsfesten i Skatelöv skall förstås och vad de uttryckte. Syftet med föreliggande artikel är att fylla denna lucka i forskningen.

Att hitta och tolka föreställda gemenskaper

Det är en basal utgångspunkt att människors föreställningar om sig själva, oavsett om man väljer att beteckna det som identiteter, identifikation, självbilder eller något annat, formas i interaktion med omgivningen i form av individers och grupperns fysiska och sociala omvärld. Vi blir, som individer och som medlemmar i den grupp som vi känner tillhörighet med, till i mötet med de eller det "andra." Jag avstår här från att fördjupa mig i en diskussion kring vilket begrepp som är mest lämpligt att använda utan väljer, eftersom syftet är att undersöka och tolka kollektiva föreställningsvärldar, att genomgående använda Benedict Andersons ofta citerade begrepp "föreställd gemenskap", med vilket avses att människor kan känna nationell samhörighet med andra som de inte känner eller någonsin kommer att träffa.¹⁴

Min utgångspunkt är att föreställda gemenskaper, förutom att de skapas i mötet med andra, bärs upp och formas av berättelser, ord och uttryck. Charles Taylor har definierat den moderna individens identitet som de svar hon eller han ger sig själv på frågorna från sig själv och andra om vem hon eller han är. Identitet är därmed något som alltid formas i en språklig gemenskap.¹⁵ Man skulle också, som Margaret Somers, kunna tala om offentliga berättelser där individen sätter in sitt liv i ett större

13. Smith (2004) s. 206.

14. Benedict Anderson, *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism* (London 1983); sv. övers. *Den föreställda gemenskapen: reflexioner kring nationalismens ursprung och spridning* (Göteborg 1993).

15. Charles Taylor, *Sources of the self: the making of the modern identity* (Cambridge 1989) s. 34–36.

sammanhang, exempelvis i staten eller nationen.¹⁶ Jag vill överföra deras resonemang till att gälla även för hur föreställda gemenskaper under tidigmodern tid formades.

Riksidentiteten eller regnalismen är inte ett särskilt komplicerat begrepp. Som jag redan nämnt skall den förstås som en föreställd politisk och rättslig gemenskap. I min analys skall etnicitet förstås som en föreställd kulturell gemenskap som, oavsett interna sociala eller ekonomiska skillnader, upprätthålls både genom symboliska gränser mellan ett "vi" och ett "de" och innefattar inre element som på ett teoretiskt plan kan utgöras av föreställningar om den egna gruppens särskilda egenskaper, blodsband, territorium, språk, gemensamt ursprung och religion.¹⁷

Thomas Hylland Eriksen menar att etnicitet handlar om grupper som kommunicerar skillnad sinsemellan. Detta görs med vad Eriksen kallar stereotypisering, vilket är ett sätt för individer i ett kollektiv att bringa ordning i en komplicerad social värld. Denna stereotypisering måste i sin tur möta andra gruppers stereotyper, vilket sker genom dikotomisering, det vill säga ett utbyte eller interaktion mellan gruppers självbilder och bilder av de andra. Dikotomisering är i sin tur inte möjligt om det inte mellan grupperna sker vad Eriksen kallar komplementarisering, det vill säga någon form av ömsesidigt erkännande av skillnader som exempelvis äger rum inom ett gemensamt språkbruk. Detta innebär inte, vilket Eriksen framhållit, att etniska grupper i praktiken är kulturellt åtskilda i objektiv mening. I själva verket kan olika etniska grupper i praktiken dela samma språk, seder och religion men ändå uppleva sig som olika.¹⁸

I det följande kommer jag att analysera vilka stereotyper med koppling till Sverige och det svenska som kommunicerades i rättegångsprotokoll från sex småländska häradsrätter. Alla sex var till 1658 belägna längs gränsen mot Danmark.¹⁹ Rättegångsprotokoll är naturligtvis inte texter som exakt och ordagrant återger allt som sagts och gjorts vid en domstolsförhandling och jag är väl medveten om att dessa texter är förmedlade av mer eller mindre professionella skrivare. Att de därmed,

16. Margaret R. Somers, "The narrative constitution of identity: a relational and network approach", *Theory and society* 23:5 (1994) s. 618–619.

17. Anderson (1983) s. 21; Smith (1986) s. 22–29, 97.

18. Thomas Hylland Eriksen, *Etnicitet och nationalism* (Nora 1998) s. 32–40, 47–49.

19. Det rör sig om Konga, Sunnerbo, Kinnevalds, Allbo, Södra Möre och Västbo härader. Jag har använt de renoverade domböckerna, vilka är kopior av originalprotokollen, i Göta Hovrätts arkiv vilka, med vissa luckor, täcker perioden 1603 till 1658.

som Carlo Ginzburg och Peter Burke har hävdad, skulle vara förvrängda och vanställda av en härskande kultur är dock att gå för långt.²⁰ Rättegångar utgjorde, som Erling Sandmo påpekat, under tidigmodern tid en viktig del av ett lokalsamhälles kollektiva minne. Protokollförarens noteringar och människornas berättelser inför rätten fick inte avvika för mycket från varandra eftersom domstolarna då riskerade att förlora sin legitimitet.²¹

Jag vill, med utgångspunkt i bland andra Nathalie Zemon Davies, Peter Sahlins och Stuart Carroll, argumentera för att texter som utger sig för att återge folkliga berättelser visserligen är förmedlade genom professionella skrivare men att de ändå skall ses som resultatet av ett samspel mellan en muntlig och en skriftlig kultur.²² Det centrala är alltså att människors utsagor i texterna uppfattades som sanningsenliga och legitima i det sammanhang de var formulerade. De ord, uttryck och berättelser de använde skall betraktas som delar av en gemensam repertoar – eller, för att använda Eriksens terminologi, stereotyper – som var begriplig och betydelsefull för de människor som omfattades av den. Därmed speglar de också individers och gruppers föreställningsvärldar på ett bredare plan än bara utifrån en snäv samhällselits perspektiv.

Kom för rätten en dansk man

I en inflytelserik studie av framväxten av nationella identiteter i gränsområdet mellan Spanien och Frankrike från 1600-talet och framåt har historikern Peter Sahlins diskuterat en hur människors identiteter var konstruerade. Den egna tillhörigheten kontrasterades alltid i relation till de andras tillhörighet. Sahlins menar att det var de mindre territoriella enheterna, som byn, socknen och staden, som i första hand formade de sociala relationerna och i kontrast till andra motsvarande territoriella enheter. Efterhand gjordes, om än på ett mer abstrakt plan, riket till

20. Carlo Ginzburg, *Osten och maskarna: en 1500-talsmjölnares tankar om skapelsen* (Stockholm 1996) s. 9; Peter Burke, *Folklig kultur i Europa 1500–1800* (Stockholm 1983) s. 82–85.

21. Erling Sandmo, *Voldssamfundets undergang: om disiplineringen av Norge på 1600-tallet* (Oslo 1999) s. 38–40; Gustafsson (2007) s. 81.

22. Natalie Zemon Davis, *Fiction in the archives: pardon tales and their tellers in sixteenth-century France* (Cambridge 1987) s. 3–6; Peter Sahlins, *Unnaturally French: foreign citizens in the old regime and after* (New York 2004) s. 109f.; Stuart Carroll, *Blood and violence in early modern France* (Oxford 2006) s. 23.

en del i detta och nationella identiteter formades. Sahlins slutsats är att uttalanden som skulle kunna uppfattas som nationella före 1700-talet främst var ett verktyg för vanliga människor i olika typer av mer eller mindre våldsamma lokala konflikter och tvister. Människor identifierade sig i första hand med vad de *inte* var. Spanskt och franskt användes och uppfattades, betonar Sahlins, instrumentellt, inte emotionellt.²³

Sahlins har inspirerat flera svenska forskare, som i stora drag bekräftat hans tolkningar. I 1500-talets Göinge var exempelvis danskhet först och främst ett verktyg för bönderna att upprätthålla en politisk, ekonomisk och rättslig autonomi i förhållande till en alltmer resurskrävande statsmakt. Det handlade inte om någon djupgående föreställd dansk gemenskap i kulturell mening. Liksom i det spansk-franska gränsområdet, använde gränsbönderna sin rikstillhörighet som ett verktyg i konflikter om och försvar av egna lokala materiella intressen, framför allt i samband med tvister om egendom och ägo gränser.²⁴

Undersökningar rörande Blekinge, Gotland och Skåne visar att vissa grupper i samband med konflikter kunde uttrycka tillhörighet eller avståndstagande med både den nya och den tidigare rikstillhörigheten. Det förekom till exempel att den "gamla danska tiden" i vissa sammanhang återupplivades.²⁵ Det tidigare norska landskapet Bohuslän verkar dock avvika något från mönstret. I en undersökning av hur människor benämndes och benämnde varandra i rättegångsprotokollen efter det svenska övertagandet 1658 framgår det att epitet som svensk, dansk eller norsk inte användes.²⁶

Genomgången av de småländska domböckerna visar att de berättelser, ord och uttryck som användes för att beskriva människors härkomst tämligen väl går att applicera på Sahlins modell, dock med vissa modifieringar. I protokollen förekommer ursprungsbenämningar frekvent. Målen i protokollen inleds ofta med eller innehåller fraser som beskriver de inblandades härkomst. Vid Västbo häradsrätt i juni 1622 inleds exempelvis ett fall, som rörde en drunksolsolycka, med "kom för rätten

23. Peter Sahlins, *Boundaries: the making of France and Spain in the Pyrenees* (Berkeley 1989) s. 110–112.

24. Persson (2005) s. 119.

25. Karl Bergman, *Makt, möten, gränser: skånska kommissionen i Blekinge 1669–70* (Lund 2002) s. 352; Lerbom (2003) s. 13; Olsson (2007) s. 69.

26. Johannes Ljungberg, "Bohuslänsk identitetsutveckling efter Roskildefreden", *Scandia* 75:2 (2009) s. 54.

efterskrivna danska män [...] [från] Gällareds socken i Halland”.²⁷ Det var inte enbart de andras tillhörighet som angavs. Ett exempel på det är vid Sunnerbo 1619, där en ”dansk dräng” som stod åtalad för misshandel ”här för rätten skällt en svensk bonde [...] för en tjuv.” Vid ett dråpmål som avhandlades vid Södra Møre häradsrätt 1641 vittnade en ”trovärdig svensk man.”²⁸

En invändning skulle kunna vara att det endast är rättens företrädare och deras uppfattningar om danskt och svenskt som satt avtryck i rättegångsprotokollen. Så är dock inte fallet, vilket redan framgått av innehållet i Nils Månssons visa, det går också att utläsa av protokollet att även målsägare, åtalade och vittnen regelbundet använde dessa beteckningar för att beskriva varandra. Så gjorde exempelvis tre namngivna bönder från Hallaryd socken i maj 1628 då de inför Sunnerbo häradsrätt avgav ”en berättelse om en svensk karl” som blivit ihjälskjuten av några danskar. Av protokollet framgår det tydligt att det är deras egen berättelse som återges. Dessutom återfinns i deras redogörelse den dödade svenskens egen berättelse om sig själv då han hade ”sagt sig vara barnfödd i Sverige [...] och varit på väg till sitt fädernesland igen”.²⁹

Benämningar som svensk och dansk användes för att beteckna både kollektiv och individer. Det kunde formuleras värdeneutralt, som när det talades om danskt, svenskt, norskt eller helt enkelt utländskt folk.³⁰ På liknande sätt användes kortfattat begreppen danskar och svenskar.³¹ Ursprunget knöts också till individers och kollektivs sociala tillhörighet

27. Västbo häradsrätt 20/6 1622, GHA EVIIAAAC:6, VaLa, opag. Liknande formuleringar finns i Allbo häradsrätt 9/1 1629, GHA EVIIAAAD:8, VaLa, s. 4f.; Sunnerbo häradsrätt 17/6 1630, GHA EVIIAAAD:11, VaLa, fol. 12f.

28. Sunnerbo 17/2 1619, GHA EVIIAAAD:6, VaLa, opag; Södra Møre häradsrätt 4/10 1641, GHA EVAA:14, opag.

29. Sunnerbo häradsrätt 14/5 1628, GHA EVAIID:11, VaLa, fol. 6. Se även liknande uttryck om svenskar, danskar och Danmark i Västbo häradsrätt 2/10 1635, GHA EVIIAAAC:8, VaLa, s. 27; Allbo häradsrätt 2/5 1653, GHA EVIIAAAD:17, VaLa s. 8; Kinnevalds häradsrätt 7/6 1650, GHA EVIIAAAD:15, VaLa, fol. 8f.

30. Se t. ex. Konga häradsrätt 15/10 1647, GHA EVIIAAAD:14, VaLa, fol. 11v–12; Sunnerbo häradsrätt 18/11 1617, GHA EVIIAAAD:5, VaLa, fol. 91v–100; Konga häradsrätt 20/11 1618, GHA EVIIAAAD:3, VaLa, fol. 78vf.

31. Se t.ex. Konga häradsrätt 11/8 1635, GHA EVIIAAAD:12, VaLa, fol. 9f; Kinnevalds häradsrätt 29/3 1620, GHA EVIIAAAD:1, VaLa, fol. 7v; Södra Møre 10/9 1613, GHA EVIIAAAE:1, VaLa, opag.; Konga häradsrätt 11/10 1641, GHA EVIIAAAD:14, VaLa, fol. 17; Södra Møre häradsrätt 19/5 1647, GHA EVIIAAAE:5, VaLa, opag.; Sunnerbo häradsrätt 31/10 1637, GHA EVIIAAAD:12, VaLa, fol. 46f.; Sunnerbo häradsrätt 27/10 1647, GHA EVIIAAAD:14, VaLa, fol. 22.

och yrke. I vittnesmålen talas det ofta om svenska eller danska bönder och drängar.³² I vittnesmål och berättelser omtalas regelbundet också människor utifrån yrkestillhörighet, bland annat som danska, svenska, tyska och skotska soldater, köpmän, skomakare och skräddare.³³

I 1600-talets Småland syftade kollektiva benämningar uteslutande på män. Detta speglas exempelvis i den berättelse avgiven av Per Skräddare och en man vid namn Carl från Göteborg, som vid Kinnevalds häradsrätt den 20 augusti 1616 klagade över att "några danska män" kommit till ett bröllop "här i Sverige och gjort sig onyttiga i de svenskes saker". En konflikt hade uppstått och de danska männen påstods bland annat ha hotat med att hugga ihjäl de "svenska män [som] utan gränsen överkomma".³⁴ I ett rättsfall från samma härad på hösten 1640 talades det om två "danska karlar" som gått in över gränsen och fångat en efterlyst man.³⁵ I februari 1652, också i Kinnevald, berättade prästen i Allmundayd om hur några "unga karlar, både danska och svenska" efter att ha fångat några efterspanade tjuvar firat fångsten med en tunna öl i hans sätesstuga.³⁶

Däremot kunde kvinnor som individer benämnas som danska respektive svenska. Hallänningen Börje Trulssons hustru noterades vara "svensk av Östergötland".³⁷ Vid Västbo häradsrätt 1642 framträdde några personer och "tillfrågade en gammal svensk kvinna Kirstin Svensdotter i Risagården".³⁸ En av två stråtrövare som dömdes till döden vid oktoberberinget i Sunnerbo 1651 hade en hustru som rätten konstaterade var "dansk".³⁹ Det rör sig om benämningar som till exempel en dansk änka eller hustru, ett "danskt kvinnfolk" eller en piga.⁴⁰ Det förekommer

32. Konga häradsrätt 26/1 1626, GHA EVIIAAAD:9, VaLa, fol. 93vf; Sunnerbo häradsrätt 1621 30/11, GHA EVIIAAAD:6, VaLa, fol. 82; Kinnevalds häradsrätt 31/1 1626, GHA EVIIAAAD:7, VaLa, fol. 67; Konga häradsrätt 29/1 1619, GHA EVIIAAAD:3, VaLa, fol. 23f.

33. Se t. ex. Konga häradsrätt 11/8 1635, GHA EVIIAAAD:12, VaLa, s. 7; Kinnevald häradsrätt 19/10, GHA EVIIAAAD:19, VaLa, s. 13f.; Sunnerbo häradsrätt 30/11 1621, GHA EVIIAAAD:6, fol. 82; Sunnerbo häradsrätt 12/01 1630, GHA EVIIAAAD:11, VaLa, fol. 3; GHA EVIIAAAD:9, VaLa, Kinnevalds häradsrätt 26/10 1626, GHA EVIIAAAD:7, VaLa, fol. 86vf.; Sunnerbo häradsrätt 12/1 1630, GHA EVIIAAAD:11, VaLa, fol. 3; Sunnerbo häradsrätt 21/6 1636, GHA EVIIAAAD:12, VaLa, fol. 24v.

34. Konga häradsrätt 20/8 1616, GHA EVIIAAAD:3, VaLa, opag.

35. Kinnevalds häradsrätt 4/11 1640, GHA EVIIAAAD:12, VaLa, fol. 12.

36. Kinnevalds häradsrätt 3/2 1652, GHA EVIIAAAD:17, VaLa, fol. 2vf.

37. Västbo häradsrätt 26/5 1657, GHA EVIIAAAC:9, VaLa, s. 12f.

38. Västbo häradsrätt 20–21/6 1642, GHA EVIIAAAC:8, Vala, opag.

39. Sunnerbo häradsrätt 7–9/10 1651, GHA EVIIAAAD:16, Vala, s. 33f.

40. Sunnerbo häradsrätt 21/6 1636, GHA EVIIAAAD:12, Vala, fol. 15f.

också i kombination med en uppsättning nedsättande epitet som "kona", "löskona", "driverska" och "sköka".⁴¹

Denna uppräknin g säger dock ingenting om innebörder na i att vara svensk. Det är nödvändigt att titta närmare på vilka egenskaper som svenskarna och "de andra" tillmättes. Jag börjar med det mest förväntade, den regnala dimensionen, det vill säga föreställningar om monarkin och lagen. Därefter undersöker jag hur Guds relation till svenskarna uppfattades för att slutligen studera hur människorna i gränslandet föreställde sig sina relationer till varandra.

Monarkin och lagen

Under tidigmodern tid var kungatrogenheten en självklar och grundläggande del av människors föreställningsvärldar. Monarkin sågs vid sidan av lagen och religionen som samhällets fundament.⁴² Detta kom till uttryck på flera olika sätt: i dialog med överheten, men också vardagligt och, paradoxalt, i samband med majestätsförbrytelser. Jonas Nordin har visat att det var vanligt att människor i inofficiella sammanhang kunde be för kungahuset och att de vid sociala sammankomster drack konungens skål. Människor kunde uppleva sig som känslomässigt påverkade av att personligen få se en kunglighet och det förekom att människor kopplade sina egna, mer eller mindre mytologiska, livsberättelser till monarkin.⁴³

I rättegångar om majestätsbrott, som vanligtvis begåtts i samband med missnöje med kungliga påbud, order utförda av tjänstemän eller upplevda politiska eller juridiska missgrepp, vaskar Nordin fram en idealbild av vad kungen borde vara. Den ideale kungens främsta egenskaper var att vara förständig, rättvis, välvillig, nåderik och inte minst infödd svensk eller av svenskt blod.⁴⁴

Nordins undersökning behandlar visserligen 1700-talet, men i de småländska domstolsprotokollen från 1600-talet framträder den folkliga kungatrogenheten på ett sådant sätt att det inte går att ifrågasätta

41. Sunnerbo häradsrätt 11/3 1626, GHA EVIIAAAD:11, VaLa, fol. 13; Västbo häradsrätt 21–22/10 1644, GHA EVIIAAAC:8, VaLa, s. 19; Kinnevalds häradsrätt 25/6 1649, GHA EVIIAAAD:15, Vala, fol. 6v.

42. Se särskilt Eva Österberg, "Folklig mentalitet och statlig makt: perspektiv på 1500- och 1600-talens Sverige", *Scandia* 58:1 (1992) s. 97; Jonas Nordin, *Frihetstidens monarki: konungamakt och offentlighet i 1700-talets Sverige* (Stockholm 2009)

43. *Ibid.*, s. 196–198, 199, 240.

44. *Ibid.*, s. 240, 245–249, 251, 256.

monarkins fundamentala ställning även under stormaktstiden. Det finns åtskilliga exempel på hur tingsallmogen som kollektiv såväl som enskilda individer betygade sin trohet till kungen, överheten och fäderneslandet.⁴⁵

Flera rättegångar återspeglar också hur människor inorporerade monarkin i inofficiella sammanhang och i vardagen, som när den för dråp anklagade Mattis Ynnesson från Långsjömåla hade försökt avvisa en utpressare genom att tacka ”Gud för [sin] nådige Konung”.⁴⁶

Liksom under frihetstiden knöt människor samman sina egna livsberättelser med kungar och drottningars regenttid eller specifika händelser där kungligheter på något sätt varit centrala. Exempel på detta är när en gårdstvist skulle avgöras vid Västbo häradsrätt 1620. Eftersom inga köpehandlingar fanns, relaterades ägobyten till ”i salig Gustavs tid”; en tidigare ägare hade stupat i strid i samband med ”konungabytet” och gården hade överlåtits vid ”den tid Konung Erik red genom Kärringe by när han var på tåg till Halmstad”.⁴⁷

Historiska händelser med koppling till kungahuset användes också för att minnas och bestämma människors ålder. Det framgår till exempel i samband med att rätten behövde ha tag på trovärdiga vittnen för att avgöra ägotvister. Västbo häradsrätt kunde i maj 1621 konstatera att Bengt i Toftanäs var 70 år gammal, då han efter att ha tillfrågats om hur gammal han var och hur långt tillbaka i tiden han mindes berättat att han ”den tid höglovlige i hågkommelse Konung Gösta avsmnade var han tio år gammal”. Vid samma häradsrätt och i ett liknande fall kunde Jöns Jönsson på 1650-talet övertyga rätten om sin höga ålder genom att berätta att han varit 16 år gammal ”när Stångebro slag stod”.⁴⁸

45. Se t.ex. Södra Möre häradsrätt 26–27/3 1644, GHA EVIIAAAE:5, VaLa, opag.; Allbo häradsrätt 2/9 1624, GHA EVIIAAAD:8, VaLa, s. 34f; Västbo häradsrätt 25–27/1 1644, GHA EVIIAAAC:8, VaLa, s. 5f; Västbo häradsrätt 25/1 1655, GHA EVIIAAAC:9, VaLa, s. 5; Kinnevalds häradsrätt 29/10 1657, GHA EVIIAAAD:20, VaLa fol. 10v. För enskilda som uttrycker trohet till kungen, se t.ex. Kinnevalds häradsrätt 1/2 1621, GHA EVIIAAAD:1, VaLa, fol. 3f; Sunnerbo häradsrätt 19/9 1625, GHA EVIIAAAD:11, VaLa, fol. 34v–35.

46. Konga häradsrätt 4/5 1625, GHA EVIIAAAD:9, VaLa, fol. 71f. Se även Kinnevalds häradsrätt 24/11 1609, GHA EVIIAAAD:1, VaLa fol. 34f; Västbo häradsrätt 23/2 1630, GHA EVIIAAAC:7, VaLa, s. 7.

47. Västbo häradsrätt 18/5 1620, GHA EVIIAAAC:6, VaLa, fol. 36f. Se även Kinnevalds häradsrätt 22/3 1623, GHA EVIIAAAD:1, VaLa, fol. 4; Västbo häradsrätt 5/9 1654, GHA EVIIAAAC:9, VaLa, opag.

48. Kinnevalds häradsrätt 1/2 1621, GHA EVIIAAAD:1, VaLa, fol. 3f; Sunnerbo häradsrätt 29/9 1655, GHA EVIIAAAD:19, VaLa, fol. 30.

Kungen som person kunde också skämtsamt inlemmas i människors vardag, vilket framgår av ett fall när Allbo häradsrätt 1649 behandlade en tvist mellan två bönder. Där framkom bland annat att den ene, en bonde vid namn Uffe, skulle ha sagt att "Ja, Drottningen är liten, och långt borta, och kungen i Kjölneshylte är död." Uffe misstänktes för att med detta ha förolämpat drottning Kristina. "Kungen" i Kjölneshylte, vilket var namnet på en grannby, var en numera avliden bonde. Vittnen kunde berätta att:

Det hände sig att två bönder frågat varandra om de sett kungen. Den ene svarade nej den andre ja. Vem är han då lik? Han är rätt lik en Jon, och från den tiden tog andra drängar sig före att kalla honom Kongen [...] i all sin livstid blev han kallade Kongen i Kjölneshylte [...] led han mycket begabberi därav.⁴⁹

Majestätsbrotten i de småländska rättegångsprotokollen uppvisar i stora drag samma mönster som Nordin pekat på, till exempel när bonden Arvid i Öshult påstods ha "givit kungen tusen djävlar" för att hans son skrivits ut till knekt eller när soldaten Bengt Gudmundsson kallat änkedrottning Maria Eleonora för en "hora" som flytt från Sverige.⁵⁰

I 1600-talets Småland ställdes dock ingen, såsom kunde förekomma på 1700-talet, inför rätta för att uttryckligen ha ifrågasatt kungens eller drottningens svenskhet. Det är kanske inte är särskilt uppseendeväckande, då de kungar och drottningar som regerade under den undersökta perioden var infödda svenskar. Möjligen finns det i Bengt Gudmundssons uttalande om Maria Eleonora ett indirekt ifrågasättande av hennes patriotism i Gudmundssons påstående att hon skulle ha lämnat Sverige.

Vid sidan av olika uttryck för kungatrogenheten, är hänvisningar till lagen naturligtvis mycket frekventa i de småländska domböckerna men inte bara i form av hänvisningar till olika lagparagrafer, utan också i andra typer av berättelser. I dessa berättelser var lagen svensk, den benämns också ibland som Sveriges lag och bönderna talar också om den

49. Allbo häradsrätt 22/6 1649, GHA EVIIAAAD:15, VaLa, fol. 11v–12.

50. Sunnerbo häradsrätt 12/6 1627, GHA EVIIAAAD:11, VaLa, fol. 9v; Allbo häradsrätt 28/2 1633, GHA EVIIAAAD:8, VaLa, s. 6. Det är oklart om något straff utdömdes i dessa fall. Arvid beordrades av rätten till edgång i ståthållarens närvaro, men det är okänt hur den avlöpte. Bengt Gudmundssons öde är också okänt då rättegången, som sköts upp, inte verkar ha tagits upp igen.

svenska lagboken.⁵¹ Allmogen i Västbo härad opponerade sig exempelvis mot ett påbud om ökad dagsverksskyldighet och bönföll om att de skulle förskonas, bland annat utifrån deras "gamla fäderneslandets lag."⁵² Den ställdes i kontrast till dansk rätt, som i en fråga som togs upp vid Västbo häradsrätt i januari 1655. Saken gällde ett mordfall som skulle avdömas vid Årstad häradsrätt i Halland. Det hade i och för sig gått tio år sedan Halland pantsatts till Sverige, men i enlighet med Brömsebrofreden skulle landskapet behålla dansk lag och rätt.⁵³ Nu behövdes en "redelig och uppriktig svensk man", som vid rätten skulle bistå Måns Jönsson i Haga, vars svärfar hade dräpts av Jöns Månsson i Halland. Det var nödvändigt eftersom "där ute är någon sällsam rättegångsprocess uti bruk den vi svenske icke ärom väl vana vid".⁵⁴

Gud välsigne de svenske?

Nils Månssons visa innehöll som framgått i inledningen frasen "Gud välsigne de svenske". En nästan direkt motsvarighet till Månssons visa, fast här handlade det om att Gud skulle hjälpa danskarna, finns återgiven från 1670-talets Jämtland där en bondpojke anklagades för att ha diktat och sjungit en nedsättande visa om den svenske landshövdingen. Visan innehöll bland annat strofen "Dig vare pris, O Gud vår vän, som gav oss vår danske konung igen".⁵⁵

Kopplingen mellan religion, kyrka och nation förändrades under tidigmodern tid i Sverige. Den kristna identiteten var visserligen länge överordnad svenskheten. Religionen sågs som en sammanhållande kraft men uppfattades före 1600-talet inte som nationell i sig.⁵⁶ Tanken på att Gud stod på det egna kollektivets sida, alternativt bestraffade det-

51. Sunnerbo häradsrätt 12/10 1618, GHA EVIIIAAAD:5, VaLa, fol. 100v–103v; Allbo häradsrätt 3/2 1635, GHA EVIIIAAAD:13, VaLa, fol. 5.

52. Västbo häradsrätt 30–31/10 1651, GHA EVIIIAAAC:9, VaLa, opag. Se även Konga häradsrätt 4/5 1625, GHA EVIIIAAAD:9, VaLa, fol 71f; Sunnerbo häradsrätt 12/5 1637, GHA EVIIIAAAD:12, VaLa, fol. 20f; Kinnevalds häradsrätt 29/1 1624, GHA EVIIIAAAD:7, VaLa, fol. 5–6; Sunnerbo häradsrätt 12/10 1618, GHA EVIIIAAAD:5, VaLa, fol. 100v–103v.

53. Jerker Rosén, "Hallands försvenskning", i *idem*, Curt Weibull, Anders Pettersson & Einar Restad (red.), *Hallands historia: från freden i Brömsebro till våra dagar* (Halmstad 1959) s. 1.

54. Västbo häradsrätt 25/1 1655, GHA EVIIIAAAC:9, VaLa, s. 6f.

55. Tyko Lundkvist, *Olåt och munbruk: en studie om uttryck för mänskliga strävanden och reaktioner hämtade ur gamla norrländska domböcker* (Härnösand 1977) s. 78.

56. Harald Gustafsson, "The eight arguments: identity, ethnicity and political culture in sixteenth-century Scandinavia", *Scandinavian journal of history* 27:2 (2002) s. 102; Bo Lindberg, *Den antika skevheten: politiska ord och begrepp i det tidigmoderna Sverige* (Stockholm 2006) s. 128f.

samma för dess gemensamma synder, var en vanlig tankefigur i det tidigmoderna samhället, inte minst i överhetens propaganda.⁵⁷ Samtidigt är det uppenbart att det religiösa tilltalet nationaliserades alltmer från 1600-talet i såväl propaganda, bönedagsplakat som predikningar. Det blev en kristen plikt att älska sitt fädernesland och svenskarna som folk jämfördes med Israel.⁵⁸

I de småländska domböckerna råder det ingen brist på olika former av kristna uttryck. Tingsförhandlingarna inleddes och avslutades med böner om att Gud skulle lysa frid över rätten och den närvarande tingsallmogen. Även enskilda individer och tingsallmogen vävde in sin kristna föreställda gemenskap i sina berättelser inför rätten.⁵⁹

Det är dock bara i ett fåtal av dessa fall som berättelserna på något sätt kopplar samman människors ursprung med en kristen världsbild. Dessa fall kan delas in i två kategorier: Den första består av berättelser i vilka religiösa föreställningar uttrycktes i samband med konflikter mellan svenskar och människor av annan rikstillhörighet. I dessa berättelser var inte kristendomen länkad till kontrahenternas ursprung; i stället handlade det om att människor försökt avvärja hot genom att åberopa en kristen gemenskap. Det gjordes exempelvis av en ”pinkare” (landstrykare) från Danmark vid namn Anders, som hade blivit ihjälslagen av två svenska män. Enligt samstämmiga vittnen hade han bönfallit dem att för ”Jesu namn skull skona honom”.⁶⁰

I den andra kategorin knyts Gud samman med monarkin och kungens utövande av makt och upprätthållande av lagen. Mattis Ynnesson, som i självförsvar hade dödat en dansk lösdrivare som utpressat honom på pengar, hade vägrat betala honom med orden: ”Jag tackar Gud för min nådige konung och för lag och rätt vi have i Sverige”.⁶¹ Att Gud ansågs

57. Kristiina Savin, *Fortunas klädnader: lycka, olycka och risk i det tidigmoderna Sverige* (Lund 2011) s. 130.

58. Nils Ekedahl, *Det svenska Israel: myt och retorik i Haquin Spegels predikokonst* (Uppsala 1999); Anna Maria Forssberg, *Att hålla folket på gott humör: informationsspridning, krigspropaganda och mobilisering i Sverige 1655–1680* (Stockholm 2005); Pasi Ihalainen, *Protestant nations redefined: changing perceptions of national identity in the rhetoric of the English, Dutch and Swedish public churches 1685–1772* (Leiden 2005) s. 581; Östlund (2007) s. 98f., 112–116.

59. Se t. ex. Västbo häradsrätt 20/5 1656, GHA EVIIAAAC:9, VaLa, s. 28–29; Sunnerbo häradsrätt 19/9 1625, GHA EVIIAAAD:11, VaLa, fol. 34v–35; Konga häradsrätt 13/6 1637, GHA EVIIAAAD:12, VaLa, fol. 59f.

60. Konga häradsrätt 20/3 1615, GHA EVIIAAAD:3, VaLa, fol. 16f. Se även Konga häradsrätt 3/2 1624, GHA EVIIAAAD:9, VaLa, fol. 2f.

61. Konga häradsrätt 4/5 1625, GHA EVIIAAAD:9, VaLa, fol. 71f.

stå över kungen uttrycks också i ett vittnesmål vid Sunnerbo häradsrätt i juni 1627. Två bönder hade under en resa till Stockholm blivit ovänner och en av dem beskylldes av den andre för majestätsbrott genom att han påstods ha sagt att hans förhoppning var att "Gud give tusan djävlar hade konungen måtte låta mig hava min son oskriven".⁶²

Sammantaget reflekterar dessa fall, med undantag för Nils Månssons sjungna önskan om att Gud skulle beskydda svenskarna, att den religiösa tillhörigheten i 1600-talets småländska bondesamhälle ännu inte hade nationaliserats.

Språket

Även om språket inte alltid är en självklar del av en föreställd nationell gemenskap ens i modern tid finns det flera exempel på vad som har betecknats som språkpatiotism hos eliterna under tidigmodern tid från bland annat Holland, Danmark-Norge och Sverige.⁶³ Språket var också ett instrument eller maktmedel för de styrande att skapa lojalitet med en enhetlig nation,⁶⁴ inte minst i de av Sverige erövrade danska landsdelarna från 1600-talets slut och framåt.⁶⁵ Språket kunde också vara ett verktyg för överheten att kategorisera befolkningsgrupper inom det egna riket, som i 1600-talets Norden.⁶⁶

Det har framhållits att de nordiska majoritetspråken var så pass lika att de inte hade någon betydelse för människors identiteter.⁶⁷ Grupper med i stort sett samma språk kunde, som exempelvis i den finsk-ryska gränsområdet se sig som åtskilda på grund av att de hade olika religiös

62. Sunnerbo häradsrätt 12/6 1627, GHA EVIIAAAD:11, VaLa, fol. 9v.

63. Eric Hobsbawm, *Nations and nationalism since 1780: program, myth, reality* (Cambridge 1990) s. 70f; Simon Schama, *Mellan Gud och Mammon: Nederländerna under guldåldern 1570-1670* (Stockholm 1989) s. 69f.; Philip S. Gorski, "The mosaic moment: an early modernist critique of modernist theories of nationalism", *American journal of sociology* 105:5 (2000) s. 1450f.; Harald Ilsoe, "Danskerne og deres fædreland: holdninger og opfattelser ca. 1550-1700", i Ole Feldbæk (red.), *Dansk identitetshistorie I* (Köpenhamn 1991) s. 27, 47, 51; Vibeke Winge, "Language – means of communication or national treasure?", i Harald Gustafsson & Hanne Sanders (red.) (2006) s. 47, 54, 58–60; Gustafsson (2000) s. 295f.

64. Ernest Gellner, *Nations and nationalism* (Oxford 1983) s. 18, 57, 81–86, 178–183; Anderson (1983) s. 53f.; Peter Burke, *Languages and communities in early modern Europe* (Cambridge 2004) s. 161, 163, 169f.

65. Stig Örjan Ohlsson, *Skånes språkliga försvenskning* (Lund 1978–1979).

66. Erik Opsahl, "Norge [...] thette rige som vort federne rige og land", *Historisk tidsskrift* (Oslo) 81:1 (2002) s. 101; Minken 2006 s. 273f; Kari Tarkiainen, *Finnarnas historia i Sverige 1: inflyttarna från Finland under det gemensamma rikets tid* (Stockholm 1990) s. 222.

67. Gustafsson (2000) s. 279, 299.

tillhörighet.⁶⁸ I vissa sammanhang, som hos utvandrade svenskar och möjligen hos invandrare, som den tyska minoriteten i 1500-talets Stockholm, kunde språket utgöra del av en föreställd kulturell gemenskap.⁶⁹ I Sverige verkar en folklig språkpatritism slagit igenom under 1700-talets andra hälft.⁷⁰

De rättsfall som berör människors användning av och uppfattningar om sin egen och andras språktillhörighet i de småländska domböckerna pekar framför allt på två saker: För det första, det självklara, nämligen språket som ett instrument för att kommunicera med andra. Det finns flera berättelser där det framgår hur människor växlade mellan olika språk. Det gäller inte minst soldater. I ett fall från Konga häradsrätt i augusti 1635 hade en svensk soldat vid namn Erngisle Håkansson slagits ihjäl av en "dansk soldat och skraddare" vid namn Gudmund Olsson. Upprinnelsen till bråket var att Erngisle hade kommit berusad till en gård där Gumme satt och sydde. Han hade frågat skraddaren vem han var och hade fått till svar "från Danmark". Erngisle hade då frågat honom om han skulle bli brudgum eftersom han satt och sydde och i samma mening sagt att han var för gammal. Därefter hade han frågat om skraddaren var soldat och: "Talte åt honom på tyska, bjöd honom händer frågade om han ville fäktas med sig [...] sägandes på ära och hederlighet tager jag Dig i hand".⁷¹ Detta återspeglar det som Peter Burke påpekar i sin studie av språkets olika betydelser i det tidigmoderna Europa: att arméerna utgjorde språkliga smältdegler.⁷²

För det andra är det tydligt att språktillhörighet var något som tillskrevs de andra. Även om de skandinaviska språken i lingvistisk mening var lika på 1600-talet, uppfattades de som olika av samtiden. Dåtidens människor var fullkomligt kapabla att kategorisera människor utifrån språktillhörighet. Ett rättsfall rör prästen Herr Petri Lannerius i Oden sjö socken, som kommit i konflikt med en man vid namn Gudmund Persson, som anklagades för att ha rest till Växjö och till konsistoriet i

68. Kimmo Katajala, "Early modern people(s) in the borderlands: linguistic or religious definitions of 'us' and 'the other'", i Madeleine Hurd (red.), *Borderland identities: territory and belonging in north, central and east Europe* (Göteborg 2006) s. 35of.

69. Lindmark (2005) s. 20, 213–215; Wubs-Mrozewicz (2004) s. 53–67.

70. Anders Claréus, "Primitiva bönder? Något om allmogens syn på statsmakt, politik och nation under 1700-talet", i Åsa Karlsson & Bo Lindberg (red.), *Nationalism och nationell identitet i 1700-talets Sverige* (Uppsala 2002) s. 44f.

71. Konga häradsrätt 11/8 1635, GHA EVIIAAAD:12, VaLa, fol. 7.

72. Burke (2004) s. 129f.

en smädeskrift "satt sig till på sitt danske språk".⁷³ Södra Møre häradsrätt noterade, också i samband med en tvist mellan en inflyttad dansk bonde och en präst, att bonden under pågående rättegång "[v]ar något drucken förvärandandes sitt tungomål på danska, sägandes sig vilja bevisa och stå för samma beskylningar".⁷⁴

Ytterligare ett fall som återspeglar hur språket markerade identitet avhandlades vid Sunnerbo häradsrätt i oktober 1633. En man från det då danska Halmstad hade blivit fångad av några svenskar och avlidit i fångenskap. En mängd vittnen framträdde inför domstolen och vittnade att den danske mannen inte hade dödats av sina vakter. En av dem intygade att "fången åt och drack frimodeligen, sjöng vackra danska psalmer och var lustig och icke klagade över något hugg eller slag".⁷⁵ Vid Sunnerbo häradsrätt, slutligen, i samband med att två stråtrövare dömdes till döden 1651, noterades det särskilt att "idel danske var deras språk [och dessutom hade de i sin ägo] några passedlar [...] odugelige och på danska skrivna".⁷⁶

Kategoriseringen av de andra utifrån språktillhörighet kan möjligtvis peka i riktning mot att människorna i gränslandet också kategoriserade sig själva som medlemmar i en svensk språkgemenskap. Det rättsliga källmaterialet räcker dock inte till för att svara på frågan om språket upplevdes som en del av en föreställd svensk gemenskap under den undersökta perioden.

Släktskap, vänskap, främlingskap

Människorna i gränsområdet var naturligtvis fullt medvetna om att de levde och verkade i det som de ofta i sina berättelser betecknade som Sverige. Detta Sverige uppfattades både som ett rike och ett tydligt avgränsat fädernesland. Det sistnämnda var inte något som enbart åberopades i samband med politiska kriser eller i dialog med överheten utan inlemmades också i vardagliga berättelser och vittnesmål. Till fäderneslandet var en uppsättning positiva känslor knutna. Man förväntades älska, tjäna och längta efter sitt fädernesland. Och det var där man var född.⁷⁷

73. Sunnerbo häradsrätt 6/10 1656, GHA EVIIAAAD:19, VaLa, fol. 62vf.

74. Södra Møre häradsrätt 26–27/3 1644, GHA EVIIAAAE:5, VaLa, opag.

75. Sunnerbo häradsrätt 28/5 1633, GHA EVIIAAAD:11, VaLa, fol. 4vf.

76. Sunnerbo häradsrätt 7–9/10 1651, GHA EVIIAAAD:16, VaLa, fol. 33f.

77. Jens Lerbom, "The spaces and boundaries of the realm: Sweden in the early modern popular mind", i Kimmo Katajala & Maria Lähteenmäki (red.), *Imagined, negotiated, remembered: constructing European borders and borderlands* (Wien 2012) s. 31–41.

Betoningen av människors inföddhet är ofta förekommande i protokollen. Fraser som "Olof Börjesson barnfödd här i Sverige" eller "kom för rätten en Dansk kvinna Johanna Nielsdotter barnfödd i Danmark [...] vid Lund." förekommer genomgående i texterna.⁷⁸ Men det förekom även att människor tillfrågades om och beskrev sitt ursprung på samma sätt. Så var till exempel fallet med den förrymde drängen Bengt Månsson, som vid Västbo häradsrätt den 12 juni 1643 på en direkt fråga svarade att "han [var] barnfödd i Danmark".⁷⁹ Några bönder, som beskrev omständigheterna kring ett dråp, berättade att den dräpte, på en fråga från dem, "hade sagt sig vara barnfödd i Sverige i Vadstena".⁸⁰

Föreställningarna om inföddhet som kommer till uttryck i de småländska domböckerna motsvarar väl de berättelser som framträder i naturaliseringsansökningar i det tidigmoderna Frankrike. En genomgående tematik i utlänningars livsberättelser var den om inföddhet. De betonade sin franska härkomst genom att påpeka att deras föräldrar var födda i Frankrike och att de, på grund av yttre omständigheter, som till exempel nya gränsdragningar, oavsiktligt hade fötts utomlands. De underströk också sin eller sina föräldrars vilja att återvända till hemlandet och de kunde åberopa att de uppfostrats som fransmän av sin familj eller andra släktingar. Franskhet var med andra ord något som erhöles genom födelse inom riket såväl som biologisk härstamning från franska föräldrar och socialisering i barndomen.⁸¹

Vid sidan av föreställningen om inföddhet, och därmed släktskap med andra svenskar i ett svenskt fädernesland, finns också exempel på hur man som svensk förväntades bete sig mot andra svenskar. Detta vetter åt vad som skulle kunna betecknas som en utökad föreställning om vänskap. I ett fall som avhandlades vid Sunnerbo häradsrätt i februari 1619 och som rörde ett slagsmål mellan två svenska bönder, vilket hade utspelat sig på Laholms marknad i Halland året före, återgav sockenprästen, Herr Jon i Angelstad, själva händelseförloppet men också vilka etiska aspekter han tyckte våldsverkaren hade förbrutit sig mot:

78. Konga häradsrätt 1/6 1640, GHA EVIIAAAD:12, VaLa, fol. 9f; Sunnerbo häradsrätt 15/5 1632, GHA EVIIAAAD:11, VaLa, fol. 2v-3.

79. Västbo häradsrätt 2-3/11 1643, GHA EVIIAAAC:8, VaLa, fol. 25.

80. Sunnerbo häradsrätt 14/5 1628, GHA EVIIAAAD:11, VaLa, fol. 6.

81. Sahlins (2004) s. 121-123, 125f., 130.

Jon Larsson hade i Laholms marknad Petri och Pauli tid överfallit en svensk bonde, slagit honom i ansiktet och huvudet sönder med en bössa, vilket om så skedde så var det ett överdådigt skalkstykke att överfalla KM:z undersåtar, och sin egen granne i främmande land den hannom hade bort försvarat sin landsman och granne och honom till gode förhjälp, det var ärlig man av egen infödd natur och svensk kärlighetsblod göra plägar.⁸²

I det här målet ryms föreställningar som är uppenbart patriotiska, det uppfattades som skurkaktigt att överfalla kungens undersåtar. Samtidigt finns en mer emotionell uppfattning. Jon Larsson borde ha försvarat sin landsman och hjälpt honom till det goda utifrån en ”infödd natur och svenskt kärlighetsblod.” Det fanns alltså en föreställning om att svenskar var sammanbundna av särskilda emotionellt laddade och i det här fallet moraliska band och att denna godhet dessutom var medfödd. Det här är, menar jag, ett tydligt exempel på Benedict Andersons idé om nationen som en föreställd gemenskap, det vill säga att människor förväntades känna samhörighet med människor de inte kände eller hade någon form av personlig relation till.

En högst rimlig invändning mot ovanstående resonemang är att det var en präst som uttalade sig och att han som sådan skall ses som företrädare för en bildad överhet. Men det finns, om än inte lika målande, berättelser som indirekt pekar på att detta var föreställningar som var spridda i bondesamhället. Ett sådant uttalande gjordes i samband med att en landsflyktning dråpare vid namn Nils Abrahamsson via ombud fått, som det uttrycks i Kinnevalds härads dombok 1650 ”alle man här i häradet” att vittna och betyga att Nils, som tagit tjänst hos befallningsmannen i Sölvesborgs län:

Enär han haver funnit några svenska där (ute) haver han bevist och gjort dem allt gott och ingen människa finnes ung eller gammal [och han] åstundar gärna att komma säkert hit hem i sitt fädernesland igen [...] att han dem därute i Danmark till dess nöd och lämplig post pengar hjälpt.⁸³

82. Sunnerbo häradsrätt 22/2 1619 fol. 26v, GHA EVIIIAAD:6, VaLa.

83. Kinnevalds häradsrätt 7/6 1650, GHA EVIIIAAD:15, VaLa, fol. 8f.

Här ser vi ett exempel på hur man förväntades agera om man mötte landsmän utanför rikets gränser: man skulle göra dem "allt gott" och hjälpa dem i deras nöd, det vill säga uppträda som en vän trots att man inte var släkt och bara för att de var just svenskar. Stereotypen om släkt- och vänskap kunde också användas till nackdel för människor utifrån, som i en rättegång vid Konga häradsrätt den 15 juni 1643, då "en dansk löskona" vid namn Anna Hansdotter ställdes inför rätta för lägersmål. Som argument för att hon skulle utvisas ur riket anfördes att hon hade "varken vänner eller släkt här i Sverige."⁸⁴

Om svenskhet kopplades samman med att vara infödd, med släktskap och vänskap samt en föreställning om att man som svensk hade närmast medfödda affektioner till andra svenskar, kontrasterades detta regelbundet med stereotypen främling. Det var en benämning som, precis som benämningarna svensk och dansk, användes av såväl rätten, allmogen som främlingarna själva.

Vid Kinnevalds häradsrätt i januari 1624 beskrevs en officer, som tvistade med sina grannar på den danska sidan av gränsen, som "främmande".⁸⁵ En tysk man vid namn Christoffer betecknades som främmande och utländsk.⁸⁶ Anders Pinkare, som blivit ihjälslagen i Långesjömåla, betecknades som en dansk man. Han hade också försökt värja sig från sina banemän genom att säga till en man han sökt hjälp av efter att ha blivit svårt misshandlad: "Gud Nåde mig jag är en främmande man, jag törs inte vara bekänder huru illa jag är medfaren".⁸⁷ Ett rättsfall visar också att individer som i dåtida statsrättslig mening var bofasta inom den svenska konglomeratstatens gränser ändå betecknades som främlingar. Det gäller ett fall från 1657 där två spionmisstänkta män, den ene "en norsk person" och den andre "född i Stralsund" – i dåvarande svenska Pommern – beskrevs som "främmande".⁸⁸

Sammanfattande diskussion

Människorna i 1600-talets småländska gränsområde betecknade och uppfattade sig som svenskar. Frågan är hur dessa folkliga föreställningar

84. Konga häradsrätt 15/6 1643, GHA EVIIAAAD:14, VaLa, fol. 9.

85. Kinnevalds häradsrätt 29/1 1624, GHA EVIIAAAD:7, VaLa, fol. 5f.

86. Sunnerbo häradsrätt 12/10 1618, GHA EVIIAAAD:5, VaLa, fol. 100v–103v.

87. Kinnevalds häradsrätt 30/3 1610, GHA EVIIAAAD:1, VaLa, fol. 12vf; Konga häradsrätt 20/3 1615, GHA EVIIAAAD:3, VaLa, fol. 16f.

88. Konga häradsrätt 6/3 1657, EVIIAAAD:20, VaLa, fol. 6.

om svenskhet skall tolkas? Att de i politisk och rättslig mening såg på sig själva som svenskar är uppenbart och de exempel som jag lyft fram understryker ytterligare vad tidigare forskning varit inne på.

Samtidigt, menar jag, omfattades gränsbefolkningen också av en föreställd kulturell, etnisk gemenskap. Den föreställda kulturella gemenskapen handlade dock förmodligen inte om ett gemensamt språk, ursprungsmyter eller gemensamma seder. Bönderna i gränslandet gick med största sannolikhet inte omkring och kände sig som ättlingar till goterna. I den mån de uttryckte samhörighet med en gemensam historia var det när de kopplade sina livshistorier till historiska händelser där monarkin på något sätt stått i centrum. Den religiösa tillhörigheten var inte heller den etnifierad mer än i så mening att Gud antogs beskydda och, om det var nödvändigt, bestraffa svenskarna.

Så i vad ligger då det etniska? De kulturella stereotyper, för att använda Thomas Hylland Eriksens terminologi, om svenskhet som kommunicerades vid de småländska häradsrätterna handlade framför allt om att vara född i ett gemensamt svenskt fädernesland, som i sin tur associerades med ett emotionellt uppfattat hem där ens släkt och vänner var bofasta och delade samma ursprung. Man förväntades vara godhjärtad och bete sig hjälpsamt mot andra svenskar bara på grund av att de var just svenskar, vilket kan tolkas i termer av det som Benedict Anderson benämner den föreställda gemenskapen. Som svensk kunde man känna samhörighet med andra svenskar som man inte kände eller var närmare bekant med. Svenskhet var en föreställd gemenskap mellan presumtiva vänner, och avgränsades gentemot främlingarna, icke-svenskarna. Främlingarna var de som inte delade den svenska kulturella gemenskapen, även om de i politisk och juridisk mening ingick i det svenska riket.

Att människorna i det tidiga 1600-talets småländska gränsland uppfattade sig som svenskar i både politisk, rättslig och kulturell mening säger dock ingenting om när, hur och varför denna föreställda gemenskap formats. Flera forskare har pekat på uttryck för en både politiskt och kulturellt uppfattad svenskhet på elitnivå under senmedeltiden, bland annat med koppling till de turbulenta unionsstridigheterna.⁸⁹ I tidigare forskning har det dock presenterats olika bud på när dessa uppfattningar

89. Hall (2000) s. 16–18; Olle Ferm, *State-formative tendencies, political struggle and the rise of nationalism in late medieval Sweden* (Stockholm 2002); Tjällén (2007).

fick fotfäste på gräsrotsnivå. Förslag på alltifrån 1630-talet till tidigt 1800-tal har förts fram.⁹⁰

Analysen av de småländska rättegångsprotokollen ger dock vid handen att en folklig, kulturellt uppfattad svenskhet var etablerad vid sekelskiftet 1600. Kanske är rötterna ännu äldre? Konflikter med till synes etniska förtecken, likt den kontrovers som ledde till dråpet på Sven Ram, finns antydda åtminstone från 1400-talets andra hälft.⁹¹ Frågan är också, oavsett till vilket århundrade den folkliga svenskheten skall dateras, hur konstruktionen av den gått till. Var den ett resultat av en effektiv försvenskningpolitik från medeltiden och framåt eller finns det andra förklaringar? Dessa frågor finns det anledning att återkomma till.

For God and King, kindreds and friends.

Popular perceptions of Swedishness in the early 17th century

This article investigates popular perceptions of Swedishness in early 17th century Sweden. The starting point is the well-known fact that ordinary people used concepts such as Swedes and Danes to describe themselves and others. The empirical basis of the survey is popular narratives recorded in protocols from six Swedish county courts bordering the kingdom of Denmark during the period 1600-1658. The overall question is whether these expressions reflected a political or imagined cultural (ethnic) community. The result of the survey shows that, besides being perceived politically and judicially, on an everyday popular level Swedishness was also imagined as a cultural community. The ethnic dimension of this was not religious, and probably not linguistic, but consisted of an imagined community of being native-born and having kin and friends in a common emotionally associated fatherland.

Keywords: Sweden, Denmark, 17th century, Ethnicity, National identities, imagined communities, peasant society

The article has been reviewed by two external reviewers under a double-blind peer review process.

90. Johan Holm, "King Gustav Adolf's death: the birth of early modern nationalism in Sweden", i Eriksonas & Müller (red.) (2005) s. 128; Ingmar Stenroth, *Sveriges rötter: en nations födelse* (Stockholm 2005) s. 24.

91. Lamberg (2000) s. 518.